

Repensant Caresmar, Catalunya i les vicissituds de la documentació catalana medieval. A propòsit de *The Splendor and Opulence of the Past. Studying the Middle Ages in Enlightenment Catalonia*, de Paul Freedman*

per Pere Benito Monclús**

Universitat de Lleida

The splendor and opulence of the past. Studying the Middle Ages in Enlightenment Catalonia és el títol de la darrera obra del medievalista americà Paul Freedman, ben conegut pels seus treballs d'història social de la Catalunya medieval i, en els darrers anys, per diverses publicacions d'història de la cuina, alguna de les quals ha assolit un notable èxit editorial als Estats Units. Dins la ja dilatada trajectòria historiogràfica de Paul Freedman, aquesta és una obra especial, difícil de classificar perquè, si, d'una banda, no es pot entendre sense en els estudis previs de l'autor sobre l'Església de Vic i la pagesia catalana medieval i els seus cinquanta anys d'immersió en els arxius catalans, de l'altra transcendeix l'àmbit de la història medieval de Catalunya per endinsar-se en terrenys força més inexplorats com les imatges que els erudits il·lustrats catalans, i els historiadors, intel·lectuals i polítics del segle XIX-XX construïren de l'edat mitjana i com el passat medieval ha estat utilitzat al llarg de generacions en la definició de la identitat política i cultural catalana, unes qüestions d'indubtable interès metahistoriogràfic en un context com l'actual, en què la identitat i la llengua catalanes, amenaçades per la globalització i els canvis sociodemogràfics, tornen a ocupar un lloc central en el debat polític.

El pal de palla que vertebrava el llibre, al voltant del qual s'articula un conjunt coherent de vuit capítols de temàtiques diverses, són els manuscrits que un grup d'erudits eclesiàstics catalans del segle XVIII varen escriure sobre el passat medieval de Catalunya i la seva documentació (cap. 5), i en especial, la vida i l'obra del canonge més prolífic d'aquest grup: Jaume Caresmar, el membre més actiu del que Eduardo Corredra anomenà l'Escola Històrica de les Avellanès (cap. 1 i 6).

En els orígens de la recerca es troba una descoberta fortuïta que, si Catalunya fos tan coneguda com Egipte, Jordània o el Tibet en el món anglosaxó, podria

* Text que, amb poques variants, va ser llegit en la presentació del llibre de Paul Freedman *The Splendor and Opulence of the Past. Studying the Middle Ages in Enlightenment Catalonia*, (Cornell University Press, 2023), que va tenir lloc a la Reial Acadèmia de Bones Lletres, a Barcelona, el 30 d'abril de 2024.

** Pere Benito Monclús, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-4292-7512>.

perfectament haver inspirat una de les pel·lícules de la saga d'Indiana Jones. L'estiu del 2002, els treballadors que restauraven l'església parroquial de Vilanova de la Sal (la Noguera) varen trobar darrere d'un fals sostre un bagul amb llibres, pergamins i papers relatius al monestir de Santa Maria de Bellpuig de les Avellanes. Entre els materials que els canonges premostratencs hi havien amagat l'any 1835, per salvar-los de la desamortització, hi havia 77 pergamins anteriors a 1300, 36 manuscrits i papers de l'abat Daniel Finestres (1702-1744), nombrosos llibres d'administració dels dominis de Bellpuig i, el més rellevant: cinc grans manuscrits, tres dels quals contenien el cartulari de l'abadia, l'anomenat *Cartophylacium*, amb transcripcions de documents que anaven des del segle XII fins a finals del XVII, i dos la correspondència de l'abadia i documentació processal dels segles XVII i XVIII. El cartulari de Bellpuig, acabat el 1752, era obra de Jaume Caresmar i Alemany (1717-1791), abat de Bellpuig en dues ocasions, arxiver i historiador, i membre de la Reial Acadèmia de Bones Lletres des de 1750.

La descoberta del cartulari i, en especial, dels tres volums del *Cartophylacium* permetia reevaluar la figura i l'obra de Jaume Caresmar dins la historiografia catalana del segle XVIII i la tasca que altres eclesiàstics del cercle de Bellpuig dugueren a terme per salvar els documents monàstics i catedralicis de l'oblit i la destrucció. Des del primer moment, Paul Freedman era ben conscient de l'audàcia del projecte que es proposava endegar, tot i que difícilment no podia imaginar que trigaria gairebé vint anys en acabar-lo i que això seria possible gràcies al confinament provocat per una pandèmia. Reconstruir la complicada vida i l'obra de Jaume Caresmar s'enfrontava a nombroses dificultats, en part atribuïbles a la mateixa personalitat del canonge, un home que Freedman ens descriu de caràcter tosc i irascible, hiperactiu, infatigable i meticulós, però alhora impacient, desorganitzat i incapaç d'acabar els projectes que havia començat (p. 24-25). En part, però, les dificultats venien de decisions i circumstàncies externes al mateix Caresmar, en especial, l'incompliment per part de la Real Cámara de Madrid del seu compromís de publicar els treballs acabats, i, posteriorment la destrucció i dispersió dels seus manuscrits com a conseqüència de la desamortització i la guerra.

En el moment de la seva mort, Caresmar deixà a la posteritat un immens corpus de manuscrits acabats i inacabats i un petit nombre de publicacions. Catalogar aquest extraordinari corpus bibliogràfic i arxivístic requeria, en paraules de Paul Freedman, un gran esforç i tenacitat, perquè hi havia molts materials incomplets, molts treballs havien desaparegut i els que havien sobreviscut es trobaven dispersos en un gran nombre d'arxius i biblioteques. El més descoratjador era la dificultat d'identificar materials que havien canviat de nom en inventaris i catàlegs diferents. L'autor aconsegueix, tanmateix, superar tots aquests esculls i dreçar un llistat de 45 treballs complets de Caresmar (apèndix 1), que si bé no es pot considerar definitiu, és un instrument preciós per a la recerca sobre temes molt diversos de la Catalunya medieval. Aquest és un dels tresors que amaga el llibre.

Dels 45 treballs inventariats, només 10 foren publicats en vida de Caresmar i 7 pòstumament. La resta romangueren inèdits; entre ells, les transcripcions de més de 14.000 documents de l'Arxiu de la Catedral de Barcelona, on Caresmar treballà durant vint anys, els cinc volums del cartulari de Bellpuig i dos volums que

contenen transcripcions, extractes i notes de 2.585 documents de Sant Pere d'Àger, fonamentals per a la reconstrucció de la història de la col·legiata.

Alguns d'aquests treballs sembla que formaven part d'un ambiciós projecte col·lectiu que Caresmar, Jaume Pasqual (1736-1804), Josep Martí (1752-1808) i altres canonges de Bellpuig s'havien proposat dur a terme: una recopilació de la documentació monàstica de la Catalunya medieval per a una gran història eclesiàstica catalana, inspirada en la *Gallia Christiana*. Tot i que el projecte no reeixí, el valor de les transcripcions de Caresmar i, de manera especial, de Jaume Pasqual a les *Sacra Cathaloniae Antiquitatis Monumenta* és immens, ja que inclouen materials d'arxius monàstics que es dispersaren o desaparegueren com els de Montserrat, Lavaix, Serrateix, Vallbona i Vilabertran.

Els materials descoberts a Bellpuig porten l'autor a plantejar-se quin fou el volum de les pèrdues de documentació medieval patides pels arxius i biblioteques catalans després de la mort de Caresmar. És ben conegut que Catalunya té un patrimoni escrit del període medieval excepcionalment ric, incomparable amb altres regions d'Europa en quantitat i en qualitat. Els medievalistes catalans ens sentim especialment cofois quan expliquem als nostres col·legues estrangers que s'han conservat vora 5.000 documents d'abans de l'any 1000 i probablement 10.000 més per al segle XI. Qualsevol estimació per als segles posteriors seria un exercici especulatiu i ratllaria el límit de l'obscuritat. Paradoxalment, però, els historiadors catalans no hem parat prou atenció a les pèrdues. Als capítols 7 i 8, Freedman no tan sols ens proporciona una idea de les pèrdues, sinó també de la diferent proporció amb la qual les fonts escrites han sobreviscut. Així, el gran nombre d'arxius seculars, notariais i catedralicis de Catalunya que s'han conservat gairebé intactes, amb l'única excepció de la catedral de Tarragona, contrasta amb les pèrdues que sofriren els monestirs i els ordes religiosos. La destrucció de Montserrat a la Guerra del Francès, l'incendi de Ripoll i la desamortització de 1835 afectaren fonamentalment col·leccions monàstiques. Les revoltes anticlericals de 1868, la Setmana Tràgica i la Guerra Civil s'acarnissaren sobretot amb els ordes franciscans, dominics i cartoixans i amb els arxius parroquials, municipals i notariais. Una altra qüestió analitzada amb detall per l'autor és la dispersió dels documents i dels manuscrits monàstics després de la desamortització (capítol 8).

A banda de la seva tasca com a arxiver i historiador de l'Església, Caresmar ha passat a la posteritat per la «Carta al baró de La Linde», una peça d'una obra col·lectiva d'economia política, publicada el 1780, per un grup d'il·lustrats que intentaven restablir la prosperitat perduda del Principat d'ençà de l'edat mitjana. Caresmar hi sostenia que Catalunya havia estat més rica i poblada abans del segle XV que el 1780, i ho atribuïa no a la Pesta Negra, sinó a l'adveniment de la dinastia Trastàmara dos anys després de la mort de Martí l'Humà el 1410, amb el qual «se extinguí la gloria, la opulencia y la grandeza de Barcelona». La Carta de Caresmar permet a Freedman obrir un excurs sobre la visió que els il·lustrats catalans construïren de la Catalunya medieval, un altre sobre la decadència cultural i lingüística de la Catalunya moderna dins la Monarquia hispànica, un tercer sobre el debat historiogràfic sobre si la prosperitat de Catalunya al segle XVIII es produí gràcies a, o malgrat la, monarquia borbònica, i un quart sobre el lloc que l'edat mitjana

ha ocupat en el catalanisme polític dels segles XIX i XX i en el nacionalisme posterior a la instauració de la Generalitat

Alguns d'aquests excursos es justifiquen perquè aquest llibre s'adreça a un lector americà no especialitzat en història de Catalunya, i també, en clau editorial, perquè permeten compensar els capítols més durs dedicats a Caresmar i l'obra del cercle de les Avellanes. L'erudició sobre temes hiperespecialitzats d'història i historiografia catalanes, el que per a una editorial universitària anglosaxona podria suposar un problema de vendes, per als historiadors, en canvi, és un dels valors afegits d'aquesta obra. De la mateixa manera que ho són el coneixement pregon que Paul Freedman acredita de temes molt diversos de la història i la historiografia catalanes, de l'actualitat catalana i la capacitat d'inserir els processos nacionals en un context europeu més ampli, trets difícils de trobar reunits en un sol llibre. De fet, és la sàvia combinació entre recerca erudita, síntesis històriques, debat historiogràfic i actualitat, allò que converteix aquesta obra en objecte de potencial interès per a públics ben diversos de dins i de fora de Catalunya. El lector anglosaxó hi trobarà, en clau historiogràfica, a través de l'enginyós fil conductor que porta de Caresmar i el cercle d'erudits de les Avellanes a l'oblit de l'«esplendor i opulència del passat» medieval del nacionalisme postconvergent, una de les millors aproximacions a la qüestió nacional catalana que s'han escrit.